

H. NÉMETH ISTVÁN

SOPRON. MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ 1.

Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József és Szende Katalin; Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével.

Sopron, 2010.

A 2010-ben megjelent első magyar várostörténeti atlasz a magyar történetírásban újdonságnak számított annak ellenére, hogy egy németországi kezdeményezés kapcsán, ma már európai együttműködésben készített sorozatról van szó. Az atlaszok kiadását az a gondolat indította útjára, hogy a II. világháborúban súlyos károkat szenvedett német városok történeti morfológiai feldolgozását végezzék el. Mindenki számára ismert tény, hogy az angol és amerikai tömegbombázások a németországi történeti városokat sem kímélték meg. Olyan ősi városok, mint Köln, Drezda vagy Hildesheim súlyos, máig ható károkat szenvedtek. Igaz ugyan, hogy számos műemlék épületet helyreállítottak, vagy egykori fényképek és leírások alapján újraépítettek, de a bombázások során elpusztult történeti városrészeket sosem sikerült rekonstruálni. A Städteatlas sorozat kigondolói a német várostörténet-írás kiemelkedő alakjai voltak: Paul Jonas Meier (1857–1946), Erich Keyser (1893–1968), Hektor Ammann (1894–1967), Edith Ennen (1907–1999) és főként Heinz Stoob (1919–1997). A sorozat alapelemeit 1969-ben Oxfordban határozták meg. A várostörténeti atlasz „kánonjaként” szolgáló tézisek megalapozottságát jelzi, hogy 1995-ben a münsteri tanácskozáson lényegében megerősítették a korábban megállapított előírásokat.

A sorozat célja az, hogy földrajzilag egzakt, azonos méretarányú történeti és jelenkori térképeken mutassa be Európa városait. A kiadványokkal ahhoz kívánnak segítséget nyújtani, hogy az európai városfejlődés összehasonlíthatóvá váljon. Ezzel igen fontos segédkönyvet adnak a várostervezők, a műemlékvédelem és a régészek kezébe, amit mindennapi munkájuk során használhatnak. Másrészt a kiadványok a középiskolákban, illetve a felsőoktatásban folyó oktatás számára is didaktikai segédeszközzül szolgálhatnak. A vállalkozás egy szabvány szerint több országban folyik, a kiadványok alapvetően nemzeti vagy regionális részprojekteken belül jönnek létre. A projektek összehangolását a már 1955-ben létrejött International Commission for the History of Towns (ICHT), illetve 1995-től az ezen belül létrehozott városatlasz munkabizottság végzi. Ennek háromtagú vezetőségét jelen pillanatban Ferdinand Opll (Auszt-

ria), Anngret Simms (Írország) és Szende Katalin alkotja, aki a bemutatandó kötet szerkesztője is egyben.

A sorozat alapvetően három alaptérképre épül. Az első alaptérkép a 19. század folyamán, gyakran már a század első felében elkészült ún. kataszteri felmérések térképeit közli egységes, 1:2500 méretarányra átrajzolva. Ezek tekinthetők Európa-szerte az első, topográfiaileg megbízható telekszintű ábrázolást alkalmazó térképeknek. A második térkép kisebb léptékű (1:5000). Ezen, vagy ezeken a térképeken a város területi fejlődését lehet bemutatni, amit a harmadik, 1:25 000 vagy 1:50 000 léptékű térkép követ, mely a város környékét mutatja be a kataszteri térképpel nagyjából egykorú történeti térkép segítségével. Ezekhez járul a város jelenkori, szintén telekszintű térképe, illetve a legújabb (2012-ben kelt) előírások szerint további 20. századi térképek a két világháború közötti, valamint a II. világháború utáni időszakból. A fenti alaptérképeket a legrégebbi fennmaradt városábrázolások, metszetek, továbbá a város pecsétjének ábrázolásai egészítik ki. A térképek mellett történeti kutatásokon és levéltári, illetve régészeti forrásokon alapuló topográfiai tanulmány található, ami elsődlegesen az egyes városok történetét és növekedését mutatja be. Ezekhez a leírásokhoz sok esetben a fejlődési fázisokat bemutató további térképek is kapcsolódnak, valamint további városábrázolások, metszetek, egykorú térképek és légi fotók. Utóbbiak főként a németországi városatlazok esetében kiemelkedőek, hiszen a két világháború között az állam szisztematikusan légifotó-sorozatokat készített, amelyek jelentős része a háború pusztításai ellenére fennmaradt.

A magyarországi sorozat első tagja Sopron, amely több szempontból is érthető választás volt. Egyrészt Sopron a mai Magyarország szinte egyetlen (csupán Kőszeg kivétel ez alól) régi szabad királyi városa, amelynek levéltára szinte teljes épségben ránk maradt. Másrészt Sopron Szende Katalin kutatási területe, amely szempont nem épp az utolsó ebben a sorban! A várostörténeti atlasz hazai adaptációjában és a sorozat elindításában ugyanis a sorozatszerkesztőnek és a soproni kötet egyik szerzőjének elévülhetetlen érdemei vannak. Szende Katalin e téren kifejtett aktivitását jelzi, hogy a háromtagú bizottság egyik tagját is benne tisztelhetjük. Szende Katalin mellett a soproni kötet (ami tulajdonképpen egy hatalmas gyűjtőfüzet formátumú kiadvány) szerzője Jankó Ferenc és Kücsán József volt. Elsőként a kiadványhoz tartozó nagyalakú füzetet vegyük kézbe. A párhuzamosan futó kétnyelvű (angol és magyar) szövegben Szende Katalin Sopron 17. század végéig tartó településmorfológiai és ezzel együtt sok esetben társadalom- és gazdaságtörténeti elemzését is nyújtja. Sopron ebben az esetben valóban kiváló lehetőséget nyújt ehhez, hiszen egy római település városfalaira épített, erődítéssel ellátott városról van szó, így a nagyon korai, római kori, főként régészeti feltárások alapján bemutatható településmagtól juttunk el a 17. század végén tomboló tűzvészek hatásait bemutató képig. A római

kort követően megismerhetjük a népvándorlás korának változásait, valamint a középkori Sopron alapjául szolgáló ispáni vár korszakát. Ezt követően a településmorfológiára legnagyobb hatást gyakorló mozzanatok kiemelésével a ma is látható Belváros kialakulását, illetve ezzel szoros kapcsolatban a soproni külvárost ismerhetjük meg. Jómagam a kora újkor leírását jóval kevésbé kidolgozottan éreztem. Ez az érzés nem csupán abból adódik, hogy a város története (főként Házi Jenő és a szerző, Szende Katalin munkásságának köszönhetően) éppen a középkor tekintetében a legjobban kidolgozott, hanem az is okozza, hogy a város belső területe és térszerkezete a középkor végére nagy részben már kialakult, és Dávid Ferenc kutatásaiból jól tudjuk, hogy a telekszerkezet a 18. századra is megőrizte a középkori állapotokat. A város tehát a 16–17. században leginkább az oszmán kihívás, valamint az ezzel szoros összefüggésben lévő erdélyi fejedelmek támadásai kapcsán létrejött újabb erődítések, védelmet szolgáló építkezések miatt változott. Nagyjából ugyanez mondható el a város közigazgatási jellemzőire is. A szerző a gazdasági és társadalmi változásokat a város térbeli jellemzőivel szoros összefüggésben, érthetően, világosan és kiválóan foglalja össze. A bemutatás kiterjed a város építkezéseit befolyásoló tényezőkre éppen úgy, mint a városban lakó népesség ellátását szolgáló objektumok és a természeti környezet elemeire.

Kücsán József, a Soproni Múzeum muzeológus-néprajzos munkatársának leírása a társadalmi változásokat sok esetben már a néprajzi módszerek bevonásával is ismerteti, ezt azonban a történeti módszertannal is egybeszővi. Az 1700 és 1850 közötti Sopron településmorfológiai bemutatása így kevésbé tagolt, mint az előző fejezet. A korszakok és azon belül a változások fő motívumai helyett számára a város jól elkülöníthető részei (a Belváros, a Várkerület, a Külváros, a külvárosi városfal körül elterülő településrész) jelentették a leírás vezérfonalát. A várost az új építkezések, a városi életmód építészeti és környezeti meghatározó tényezői, ezekkel összefüggésben az életmód jellemzői által megszabott háromszög keretei közt látjuk viszont. Kücsán József leírása igen élő, az egykori soproni városlakók (polgárok, városlakó nemesség, iparosok, szolgáltatók, földművesek stb.) mindennapjait érzékletesen bemutató szöveget nyújt az olvasónak. A mű kézikönyv jellege azonban ezzel semmit sem csorbul, hiszen a szöveget jellemző elevenség hihetetlen mennyiségű adatot, közigazgatási és építészeti információt tartalmaz. A város ekkor kezd igen lassan mind nagyobbá válni, hogy a kezdeti 8000 fő körüli (egyebekben magyarországi viszonyok között nem olyan kis várost mutató) lélekszámról a 12 000, majd 16 000 fő körüli népességet érje el. A növekedés egy stabil, de nem kirobbanó gazdasági fejlődést mutató város képét mutatja, amit jól magyaráz a soproni életvitel, az östermelés nagy aránya. Bár a kiadvány főként egy városra

koncentrál, mégis érdemesnek tartottam volna egy rövid mondat erejéig érzékelteni azt, hogy milyen helyet foglalt el Sopron az ország települései között.

Jankó Ferenc geográfusként és a városi építészet kutatójaként érthető módon elsődlegesen a szakmája által feltett kérdésekre helyezte a hangsúlyt az 1850 és a megjelenés időszaka közötti időszak tekintetében. Leírása főként a városi tér kitágulása, az egyes korszakokra jellemző változások (Lövérek felé történő terjeszkedés, ipari beruházások, szocialista építkezés, műemléki helyreállítások, közlekedési csomópont jelleg hatásai) bemutatására és elemzésére szűkült le, ami a kiadvány célkitűzéseit látva érthető, az előző fejezetekben megjelenő társadalomtörténeti elemzést mégis hiányoltam.

A füzetet a térképekhez fűzött szakszerű kommentárok (Dávid Ferenc és Goda Károly kiváló munkái), folyamatábrák és a már az európai vállalkozás elemeiként említett fejlődési trendeket bemutató térképek, rekonstrukciók színesítik, egyben nyújtanak egy-egy területen további információt. A kommentárokat az európai sorozat néhány más tagjához hasonlóan történeti topográfiai adattár követi. Aki megpróbált kitölteni egy ilyen szabatos és igen részletes adatokat kívánó „úrlapot”, jól tudja, milyen nehéz vállalkozás ez! A helynévi alakok kronológiája még könnyűnek tűnik, de a szakirodalom hézagos, és ezzel együtt sokszor egymásnak ellentmondó adatai között rendet tenni csak alap kutatásokkal lehet (lehetett). A kiadvány kézikönyv jellegét éppen ez a rész hangsúlyozza a legjobban. A jogállás, a közigazgatási állapotok, a város területének meghatározása mellett népességi adatokkal, az utcák felsorolásával, egyházi, katonai és igazgatási épületeinek megjelölésével találkozunk. Az adatokat kiválóan kiegészíti a kereskedelem és ipar színhelyeinek felsorolása (kronológia megállapításával), amit a végén a közművek, a közlekedés és a mezőgazdasági objektumok meghatározása és időbeli elhelyezése zár. Mint minden adattárban, nyilván itt is vannak hiányok, hiszen a soproni levéltár hatalmas és hihetetlenül gazdag iratanyagában minden bizonnyal újabb és újabb adatokat találhatunk. Mégis elmondható erről az adattárról, hogy kiválóan összeállított, a településtörténet és a várostörténet iránt érdeklődők számára egyedülálló tudástárat jelent, amit persze lehetne bővíteni, de természetesen befejezni sosem lehet. (Valóban zárójeles megjegyzésként fogalmazódott meg a recenzióban, hogy ezt a tudásbázist a jelenlegi technika adta lehetőségekkel még elevenebbé, mindennapos értelemben véve fejleszthetővé lehetne tenni egy adatbázis létrehozásával, amit adott esetben a város története, építésze iránt érdeklődők sokasága tudna újabb adatokkal feltölteni.) A nagy füzetet kiválóan összeállított tematikus bibliográfia zárja.

A városatlasz szívet a közölt, és a bizottság által megszabott keretek közé konvertált térképek és illusztrációk adják. Ahogy azt a korábbi bemutatásból láthattuk, a városatlaszoknak komoly szabványoknak kell megfelelniük, amit

ez a kiadvány maradéktalanul teljesít, sőt, tematikus térképeivel és jelentős mennyiségű reprodukciójával még felül is múl. A városatlasz alapelveinek megfelelően három nagy részre osztották a megjelentetett térképeket, amelyeknek kivitele Banyó Péter szaktudását bizonyítja. Az „A” részben összesen tíz, az alapelvek szerint átméretezett térképet láthatunk. A kiadott rekonstrukciók jól mutatják, hogy Sopron topográfiáját tekintve igen jól kutatott, aminek ez a vállalkozás is hasznát vette. A tematikus térképek („B” rész) száma igen nagy, összesen 21 darab áll rendelkezésre. A tematikus térképeken kiválóan megfigyelhetjük a város topográfiai jellemzőit, a középkori egyházi épületek és a városvezető elit területi elhelyezkedését, a népsűrűség adatainak térképre vetített képét, a különféle házadosztályok szerinti elkülönülést, a foglalkozási struktúra változásait, illetve a 19–20. századi épületállomány jellemzőit bemutató és igen magas színvonalon elkészített rekonstrukcióit. A feladat ezek esetében sem volt egyszerű: a térképeken megjelenített adatok esetében ugyanis nincs helye a feltételezéseknek, a megszerzett információk esetleges lebegtetésének, hiszen itt tényanyaggal kell megtölteni a rendelkezésre álló felületet! A tematikus térképeket összesen 19 reprodukció egészíti ki, ami a magyarországi viszonyokat tekintve igen gazdag összeállításnak tekinthető. Ez a rész – amellett, hogy igen tetszetős metszeteket, litográfiákat láthatunk benne – egyben a soproni ábrázolások forráskiadásának is tekinthető, hiszen a 19 itt található ábrázolás mellett a kísérfüzetben további 39 ábra (egykorú metszet, ábrázolás, régészeti és műemléki rekonstrukciós rajz) található.

Mit is jelent az, hogy megjelent a magyar várostörténeti atlasz sorozat első darabja, és ezzel megkezdődött a magyarországi kiadványsorozat? A kései indulás ugyan azt jelenti, hogy jelen pillanatban két város (Sopron és Sátoraljaújhely) tekintetében rendelkezünk városatlasszal. Az európai városokról megjelent hatalmas számmal szemben (erről lásd: <http://www1.ivv1.uni-muenster.de/litw3/Istg/Staedteatlanten/index.php>, illetve <http://www.ria.ie/getmedia/b1e4f73d-8f5c-4f87-b06d-c7ab5f175d89/European-towns-atlases-updated-September-2013.pdf.aspx>) ez kevésnek is tűnhet. A városatlasz sorozat többi kiválasztott városának (Buda, Kecskemét, Kőszeg, Miskolc, Szeged, Pécs, Vác) anyaga reményeink szerint az OTKA támogatásával hamarosan megjelenhet. A sorozat tagjainak kiválasztása érthető módon alkalmazkodik a magyarországi kutatás trendjeihez, és a szóba jöhető szerzők érdeklődéséhez. A környező országokkal történő összehasonlítás során igazából nem szégyenkezhetünk, hiszen Horvátország öt, Románia hat város esetében adott ki hasonló kiadványt. Lengyelország 14, míg Csehország 23 kiadvánnyal rendelkezik, de ezek nagy része egyrészt a korábban német városhálózathoz tartozó településeket dolgozott fel, másrészt Csehország jóval városiasabb országnak tekinthető, amelynek városi levéltárait nem érte jelentősebb csapás az elmúlt évezredben. Ezzel kap-

csolatban azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a városatlászok kiadását nem a történeti viszonyok, hanem a mai országhatárok határozzák meg. A probléma tehát adott: a Magyar Királyság a településhálózatán belül kulcspozíciót elfoglaló településeinek nagy része nem a mai határok között fekszik, így tervezett, az egykori városhálózaton belül elfoglalt helyüknek megfelelő kiválasztásuk nem megvalósítható. Ez kétféle hatással járt a mai napig. Egyrészt a soproni kiadvány megjelenését megelőzően is elmondhattuk, hogy a magyarországi városok közül összesen hét város (ma Ausztriában, Romániában és Horvátországban fekszenek) atlasza már megjelent! A másik hatás ennél jóval szomorúbb képet nyújt. A ma Szlovákiában, Szerbiában, Szlovéniában és Ukrajnában fekvő városok közül egyetlen egynek sem jelent még meg atlasza! Ezeknek egy részéről (főként a Szlovákiában fekvő városokról) nyugodtan elmondhatjuk, hogy feldolgozásuk csak közös vállalkozás eredménye lehet, hiszen ezekkel a településekkel, várostörténeti vizsgálatukkal a magyar történettudomány éppen úgy foglalkozik, mint például a szlovák. Sőt, bizonyos városok esetében elmondhatjuk, hogy vannak olyan korszakok, amelyekről egyedül a magyar kutatók számolhatnak be számottevő eredményekkel. Azt gondolom, hogy a fentiek miatt a helyzetet a mai államhatárok figyelembe vételével döreség és hiábavaló vállalkozás lenne megoldhatónak gondolni, így olyan nagy jelentőségű városok, mint Pozsony, Kassa, a bányavárosok és a szepességi városok esetében a magyar és szlovák várostörténet-írás összefogásával lehetne a várostörténeti atlaszok sorát növelni, és a Magyar Királyság városairól az európai vállalkozásnak megfelelő képet bemutatni.